

- SCHIRM ANITA 2011. *A diskurzusjelölők funkciói: a hát, az -e és a vajon elemek története és szinkrón státusza alapján*. Doktori értekezés. Szegedi Tudományegyetem, Szeged.
- WALS = DRYER, MATTHEW S. – HASPELMATH, MARTIN eds., *The World Atlas of Language Structures Online*. Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology, Leipzig, 2013. [http://\[-\]wals.info](http://[-]wals.info) (2017. 11. 03.)
- ZIFONUN, GISELA – HOFFMANN, LUDGER – STRECKER, BRUNO 1997. *Grammatik der Deutschen Sprache* 3. Walter de Gruyter, Berlin – New York. 1681–2569.

KUGLER NÓRA

Eötvös Loránd Tudományegyetem

MODRIÁN-HORVÁTH BERNADETT

Szegedi Tudományegyetem

Két könyv Szeged nyelvéről

1. KRISTÓNÉ FÁBIÁN ILONA, *A szegedi nyelvhasználat az ezredfordulón*. JATE Press, Szeged, 2014. 143 lap. – 2. KONTRA MIKLÓS – NÉMETH MIKLÓS – SINKOVICS BALÁZS, *Szeged nyelve a 21. század elején*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2016. 295 lap

1. A közelmúltban két könyv jelent meg Szeged nyelvéről KRISTÓNÉ FÁBIÁN ILONA, valamint KONTRA MIKLÓS, NÉMETH MIKLÓS és SINKOVICS BALÁZS munkájaként, OTKÁ-pályázatok és A Szegedért Alapítvány támogatásával. A kötetek címe az időbeli folytonosságra utal (együtt 1998-tól 2016-ig terjedő kutatási időszakot ölelnek fel), ugyanakkor a munkák tudománytörténeti, módszertani szempontból is tükrözik ezen időszak szemléleti változásait. Kiemelkedő eredményük pedig az, hogy – valamennyi szerző a témához kapcsolódó több publikációja és előadása után – összevetésre is alkalmat adva először olvashatunk egy vidéki nagyváros komplex módon bemutatott mai nyelvhasználatáról. Magyarországon a városi dialektológiai kutatások a programjavaslatok és néhány jelentősebb részeredmény ellenére – számos, részben már megfogalmazott és még több kevésbé feltárt ok miatt – nem érték/érhették el a várt tudományos hatást. Pedig BÁRCZI GÉZA – miután 1932-ben, a német nyelvterület néhány nagyvárosában végzett kutatásokkal egyidőben megírja *A pesti nyelv* című munkáját (igaz, a pesti argóra építve) – 1942-ben a Magyar Népnyelv című folyóiratban részletesen kifejti a városi nyelv tanulmányozására vonatkozó elképzeléseit, azok szükségességét. Többek között kiemeli – s ezzel a szegedi kutatóknak is számolniuk kellett, és számoltak is –, hogy a nagyobb városokban nemcsak társadalmi szempontok szerint rétegződik a nyelv, hanem területig is differenciálódik a városrészek, városnegyedek között. (Erről l. BALOGH LAJOS 1990.) A 70-es, 80-as években a klasszikus nagyvárosi szociolingvisztikai felmérésekkel (LABOV, TRUDGILL, MILROY and MILROY és mások) szintén egyidőben meginduló regionális köznyelvi kutatások nálunk is a városi nyelvhasználatra irányulnak. A vizsgálatok kétségtelenül változást hoztak a régi dialektológiai szemlélethez képest, előrelépést jelentettek köznyelv és nyelvjárás kapcsolatának vizsgálatában, a változások, a köznyelviesedés folyamatának megragadásában, de a kezdeti alapelvek szerint nem a városok nyelvhasználatának és nyelvhasználóinak

teljes tartományára vonatkoztak, az átmenetiség hordozóinak a városi értelmiséget vélték. (Szemléletében hasonló maradt a helyzet ahhoz, ahogyan az MNyA. néhány városi kutatópontjának adatközlői is csak a külterületi, alacsony végzettségű lakosok közül kerültek ki.) (Erről lásd még KONTRA–NÉMETH–SINKOVICS 2016: 55.) A későbbi kutatásokban – az elméleti és módszertani viták eredményeként is – egyre inkább közelített egymáshoz a dialektológiai és a szociolingvisztikai szemlélet. KRISTÓNÉ FÁBIÁN ILONA munkája azzal, hogy hat korábbi (1999–2010 közötti) tanulmányát is beépíti könyvébe, egyetlen kutató esetében is mutatja ezt a megtett „utat”. A hagyományos dialektológiai leírásokból és a változásvizsgálatokból kiindulva kezdetben „eredendően ... a nyelvhasználat variabilitása érdekli, és nem a társadalom rétegzettségének tükörszerűen megfelelő nyelvi leírás, ugyanakkor a szociológiai dimenzió vetületét is igyekszik követni” (2014: 22).

1968-ban megjelenik G. VARGA GYÖRGYI alapvető munkája (Alakváltozatok a budapesti köznyelvben. Akadémiai Kiadó, Budapest), később az általa vezetett kutatócsoport tanulmányai (a Nyelvtudományi Dolgozatok, a Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok kiadványai, ELTE), a Nyelvtudományi Értekezések 100. száma (IMRE SAMU szerk. 1979), majd az első dialektológiai szimpozionok előadásai is több vidéki városi kutatásról számolnak be. Ezzel együtt KISS JENŐnek így kell fogalmaznia 1992-ben: „mindmáig nem készült el egyetlen városunk beszélt nyelvének hozzávetőleges leírása sem” (KISS 1998: 26). Ugyanakkor a 80-as évek végétől megindulnak azok a kutatások, amelyek szociolingvisztikai keretekben, különböző célkitűzésekkel a magyarországi (MNSZV), a budapesti (BUSZI), a határokon túli nyelvhasználat rétegződését, függő és független változók kapcsolatát, a nyelvi attitűd stb. kérdéskörét vizsgálják. Szemléletében, módszereiben ezekhez kapcsolódik a Szegedi Szociolingvisztikai Interjú (SZÖSZI), amelynek első összefoglaló eredményeit teszik közzé a szerzők.

2. A két szegedi kutatás alapvető célkitűzéseiben közel áll egymáshoz. KRISTÓNÉ FÁBIÁN ILONA célja a szegedi nyelvhasználat nyelvjárási és szociolingvisztikai jellegzetességei egy részének bemutatásával hiteles képet adni a regionális nyelvhasználatról objektív nyelvi adatok alapján, tudatosan közölt nyelvi adatok segítségével. Arra a kérdésre keres választ, hogy a vidék nyelvjárási hangtani jelenségei milyen mértékben, milyen társadalmi rétegekben, hogyan jelennek meg a mai szegedi nyelvben. KONTRA MIKLÓS, NÉMETH MIKLÓS, SINKOVICS BALÁZS alapkérdése: „hogyan beszélnek az emberek a 2010-es évek első felében (2013–2015) Szegeden. További fontos kérdés, hogy az egyén nyelvhasználatán belüli változatosság milyen tényezőkkel mutat összefüggést [...], a nyelv különféle használati módokai hogyan függnek az adatközlők szociális és szociokulturális körülményeitől, valamint attól, hogy mi a véleményük a nyelvről, az egyes nyelvváltozatokról, nyelvi jelenségekről” (51). A SZÖSZI kiemelt és majd a módszereket is meghatározó célja így „a nyelvi attitűdök, metanyelvi ítéletek, vélekedések és hiedelmek felderítése és archiválása” is, amely „legalább olyan fontos része munkánknak, mint a beszédanyag gyűjtése és a nyelvhasználat társadalmi rétegzettségének bemutatása” (54). KRISTÓNÉ FÁBIÁN ILONA a szövegfelvételekből összeállított „vallomások”-kal ad adalékokat az adatközlők nyelvhasználatot befolyásoló érzelmeiről, viszonyulásairól (11–13).

Minden kutatás célja és eredménye lehet az adatbázis létrehozása. KRISTÓNÉ FÁBIÁN ILONA 180 kazettányi (részben saját maga által fonetikusán lejegyzett), a SZÖSZI 371 órányi, az ELAN lejegyző programmal leírt és kódolt, rétegzett digitális korpuszt

hozott létre. Mindkettő (és együtt is) számos kutatási lehetőséget biztosít, magyarországi viszonylatban egyedülálló kiindulási alapot adhat a jelenben zajló változási folyamatok mozgását feltáró, későbbi valóságosidő-vizsgálatokhoz. Kétségtelen, hogy a korpusz adatainak teljes feldolgozása évtizedekre feladatot kínálhat a nyelvészeknek (53). Az adatbázis létrehozása a 21. század eleji szegedi kulturális örökség megőrzését is szolgálja. A kutatók ugyanis valódi kultúrmissziót is teljesítve a „SZÖSZI korpuszának létrehozásával párhuzamosan felkutatták a szegedi és a Szeged környéki nyelvhasználat olyan hangzó-anyagait [...], amelyekre a feledés, az enyészet várt” (56), ezekről digitális másolatot készítettek; az anyagokat rendszereztek, katalogizálták, ezek mostantól a szegedi egyetem Magyar Nyelvészeti Tanszékén találhatók meg (az archívumról l. még 16, 73).

A SZÖSZI kutatóinak tudományos távlatokat nyitó célkitűzése az is, hogy olyan kutatásmódszertani keretet alakítsanak ki, amely alkalmas egy vidéki nagyváros nyelvhasználatának felmérésére, amely a szociolingvisztika variációelméleti megközelítésén, a módszerek komplexitásán, megismételhetőség és ellenőrizhetőség stb. elvén alapul. Nem könnyű feladatvállalás ez, hiszen azzal együtt, hogy a szegedi vizsgálatokhoz hasonlóan a vidéki városokban is a sztenderd/nyelvjárási fogalompár segíti leginkább az egyes változatok értékelését” (55), hogy fel kell kutatni és használni a magyar nyelvjáráskutatás – korábban vázolt okok miatt sem problémamentes – eredményeit, számolni kell azzal, hogy településtörténeti okokból, a népesség változása, mozgása miatt és még számos, nyelven kívüli tényező hatására nagyon különböző lehet a városok nyelvjárási beágyazottsága és annak változása. (SZATHMÁRI ISTVÁN éppen a regionális köznyelvi kutatások vitái során a városok típusait e szempontból számba véve különböztet meg többek között homogén és heterogén nyelvjárási alapú településeket: 1974: 312.) Azzal, amilyen tudományos alaposággal a SZÖSZI munkatársai feltárják a szegedi és a Szeged környéki nyelvjárás mellett Szeged városa és a városrészek történetét, népességének fő szociológiai jellemzőit (19–49), példát mutatnak minden ezutáni városi nyelvhasználati kutatáshoz. Reménykedjünk abban, hogy ez így is lesz!

3. A módszereket tekintve mindkét kutatás alapvetően a labovi szociolingvisztikára épít, kvantitatív és kvalitatív vizsgálatokat is tartalmaz. KRISTÓNÉ FÁBIÁN ILONA korábbi munkáiban komplex anyaggyűjtésre törekedett (különböző feladatsorok, pl. megítéléses, kiegészítéses, választásos tesztek kitöltetése, irányított és szabad beszélgetések). Ahogyan összefoglaló kötete mutatja kutatói szemléletének alakulását, tükrözi az alkalmazott módszerek változását (ezzel együtt a kérdőíves és az interjúszövegek gyűjtése melletti és elleni érveléseit): „a regionális köznyelvviség nyelvi sokszínűségének, a nyelvi szintek többretegű elemzésének legjobb, legadekvátabb tükrét a szövegfelvételek biztosíthatják” (45). Jelen munkájában minden vizsgált csoport minden adatközlőjétől negyedórás szöveget dolgozott fel (erről l. 61).

KONTRA MIKLÓS, NÉMETH MIKLÓS, SINKOVICS BALÁZS a megfelelő mennyiségű és minőségű adat gyűjtéséhez a szociolingvisztikai interjú módszert választotta. A LABOV alapelvei nyomán kidolgozott, a nemzetközi és a hazai szakirodalom eredményeit is figyelembe vevő, rendkívül komplex kérdéssorok és modulok a „természetes társalgást utánozva” – a kutatók célkitűzéseivel összhangban – feltárják az adatközlők szociológiai hátterét, egyéni és közösségi életük fontos eseményeit, élményeit, „szegediségüket”; a nyelvről, nyelvhasználatról vallott véleményüket. „Célunk az volt, hogy a különböző

feladatok és témák minél többféle stílust hozzanak elő, és lehetőleg a megfigyelői paradoxont minél jobban kiküszöbölve az adatközlő alapnyelve (vernakulárisa) megismerhető legyen” (65). A szociológiai háttér feltárását a beszédproduktions tesztek követik: riportterest (az adatközlők egyes szám 3. személyben közvetítség, amit a terepmunkás tesz); cipőfűzőteszt: mindkét teszt alkalmas a nemstender alakok, illetve a vernakuláris nyelvváltozat előhívására. Ezt követi a felolvasás (formális stílusú szövegben mennyire tudják közvetíteni a nyelvjárási beszélők a stenderd szöveget); pluralis és superessivus (a tövéghangzók és a toldalékok *ő-ző* változatainak előfordulása). A vizsgálat része a tájszóteszt, itt 14 „jellegzetes szegedi tájszó” jelentését kellett megadni. Az attitűdvizsgálatokhoz a LAMBERT, majd LABOV által kidolgozott ügynöktesztet használták. Térképeken jelöltették be azokat a területeket, ahol az adatközlők szerint ugyanúgy beszélnek az emberek, mint ők. A nyelvi előítéletesség és a nyelvi bizonytalanság vizsgálatára a szociolingvisztikában szokásos, de több szempontból mégis vitatható teszteseteket, módszereket alkalmaztak. Minden élőnyelvet kutató tudja, hogy mennyire nehéz megragadni a „Ki hogyan ítél meg egyes nyelvi jelenségeket?” kérdéskörét, de véleményem és tapasztalatom szerint a hallott beszéd alapján a beszélőhöz társítható okos/intelligens – megbízható/becsületes ötfokú skálán való értékelése, valamint a minimálpárok közül a Melyik a helyes? (pl. *csendes* ~ *csöndes*, *ember* ~ *embör*, *legyen* ~ *lőgyön* stb.) kérdése általában nem a „természetes” véleményt, ítéletet hozza elő, annál erőteljesebb szembeállítást eredményez (ott is, ahol tkp. nincs szembeállítás), stigmatizálást implikálhat – erősebben akár, mint a tényleges megítélésben, nyelvhasználatban; minden jószándék ellenére az előíró nyelvi szemléletet erősítheti. Fontos lesz majd – s az elkészült elemzések előlegezik és mutatják is ezt –, hogy ezeket az adatokat az adatközlők egyéb módszerekkel gyűjtött eredményeivel és szociológiai, szociokulturális háttérükkel összevetve tárgyalják, hiszen ezeket az értékítéleteket számos és elsősorban nem nyelvi tényező alakítja. (Persze, az ellentmondások ellenére pontosan ezek feltárása a cél). A 2012-től induló kutatásokban kvalitatív vizsgálatokként a felnőtt adatközlőktől másfél-két órás, a diákoktól 35-40 perces irányított beszélgetéseket vettek fel (az életkornak megfelelően többek között gyerekkor, udvarlás, katonaság, munka, félelem, élet-halál, tegezés-magázás témakörökben).

4. A kvantitatív vizsgálat magában foglalja a különböző módon gyűjtött anyag statisztikai feldolgozását. Ez a módszer jellemző mindkét, most ismertetett munkára is. KRISTÓNÉ FÁBIÁN ILONA kutatásai korábbi szakaszában kevésbé élt ezzel: „a statisztikai adatok sűrűjében éppen a nyelvi adat, a kezelhetőség, a humán jelleg, a számok nélküli összehasonlíthatóság szenved csorbát” (29). 2014-es munkájának legjelentősebb, 5. fejezetét az összegyűjtött és összeszámlált adatok statisztikai feldolgozása adja. A vizsgált jelenségek előfordulásainak átlaga, szórása minimuma és maximuma után a nyelvi változónkénti korcsoport-statisztikák, majd az iskola végzettség és a nemek szerinti nyelvhasználat átlagait és szórásait bemutató táblázatok és azok elemzése következik. Az egyes korcsoportok és a különböző iskolai végzettségűek közötti szignifikáns eltérések megállapításához a KRUSKAL–WALLIS tesztet; a páronkénti (pl. fiatal–idős; általános és középiskolát végzett) értékeléshez a MANN–WHITNEY próbát használja. Az egyes jelenségek közötti korrelációs vizsgálatok eredményeit a PEARSON-féle korrelációs együtthatók adják. A még komplexebb és árnyaltabb elemzés érdekében egyszerre két dimenzió (az életkor és az iskolai végzettség) mentén is elemzi a változók előfordulási gyakoriságát, kereszthatását.

A SZÖSZI munkatársai az ELAN (EUDICO Linguistic Annotator) programot használták az interjúk lejegyzésére és kódolására. (A lejegyzést és a többszöri ellenőrzést MOLNÁR MÁRIA, SINKOVICS BALÁZS és NÉMETH MIKLÓS végezte.) A lejegyzés és a kódolás számos problémát fölvetve (erről külön is 90–92) rendkívül körültekintően, a kutatási célok és hipotézisek (56–57) figyelembevételével történt. Nagyon öröndetes, hogy a lejegyzés során jelölték többek között az adatközlői szüneteket, hezitációt, a különböző reagálásokat (pl. nevetés), az esetleges zavaró körülményeket (pl. csöngetnek). (G. VARGA GYÖRGYI a regionális köznyelvi kutatások módszertani útmutatói során szintén nagyon fontosnak tartotta ezek jelölését.) Az adatközlők nemének, korának – a különböző iskolatípusok, oktatási reformok miatt stb. szintén nem mindig egyértelműen besorolható – legmagasabb iskolai végzettségének, valamint az interjú különböző stílusú moduljainak kódolhatósága a feldolgozás későbbi szakaszaiban is számos összefüggés feltárására, korrelációba állítására ad lehetőséget. Ugyanilyen pontosságra törekvés, átgondoltság, a problémákkal számolás jellemzi a nyelvi változók kódolását. Pl. az *ö*-zhető szótagok annotálásánál nemcsak a született szegediek, hanem a Szeged környékiek nyelvhasználatának figyelembevétele, a standardban és esetleg két változatban is előforduló; csak az idősek vagy éppen a fiatalok által *ö*-zött szótagok. Indokolt a szakirodalomban általában (pl. KRISTÓNÉ munkájában is) hangsúlyos és hangsúlytalan helyett a *tő* első és nem első szótagja megkülönböztetése, „Mivel a beszédben ... lehet a *tő* nem első szótagja is hangsúlyos és az első szótag is hangsúlytalan” (86). Külön problémát jelent a toldalékok és a szerzők által tövéghangzónak nevezett magánhangzó *ö*-zésének jelölése. Nem itt a helye, hogy a tövéghangzó/kötőhangzó/előhangzó jelentős szakirodalommal rendelkező „vitáját” eldöntsük, de nagyon nagy lehetőség, hogy a kérdéses magánhangzók „viselkedésének” feltárásához óriási beszélt nyelvi korpusz áll rendelkezésünkre. Az eddig feldolgozott szegedi anyag alapján nekem úgy tűnik, hogy az előhangzó elnevezés (megkülönböztetve a már a toldalék szerves részévé vált magánhangzótól) szerencsésebb lenne a változásokat is figyelembe vevő, leíró szempontú kutatás és eddigi eredményei alapján. (Vö. 80, 91, 111, 141, 177.)

5. Az adatközlői minta kialakítása is szociolingvisztikai keretekben történt mindkét kutatás esetében. KRISTÓNÉ FÁBIÁN ILONA a rétegzetten reprezentatív mintavétel szabályainak megfelelően, véletlenszerű kiválasztással, a KSH 2001-es adatai alapján tervezte meg adatközlői körét. Munkájában a 170 főből éppen a reprezentativitás követelményének eleget téve 101 adatközlő képviseli Szeged nyelvhasználatát az alábbi megoszlásban: életkor szerint: 20–34 évesig (35 fő), 35–54 éves (34 fő), 55 év fölötti 32 fő. Iskolai végzettség szerint: alacsony 30 fő, középfokú 51 fő, felsőfokú végzettségű 20 fő; a nemek szerinti arány 45 férfi, 55 nő (vö. az adatközlők megoszlását százalékosan is mutató táblázat a 14. és a 46. oldalon). KONTRA, NÉMETH, SINKOVICS munkájukban eredetileg 165 fővel terveztek, így hozzávetőlegesen minden ezredik szegedi bekerülhetne a mintába. A nagykorú 135 adatközlőt egy 3000 fős véletlenszerű mintából tervezték kiválasztani, amelyet a Közigazgatási és Elektronikai Közszolgáltatások Központi Hivatala állított össze (a születési év és az állandó lakcím voltak szűkítő paraméterek). A SZÖSZI kutatói fontosnak tartották a fiatalabb, középfokú oktatásban részt vevő diákok nyelvhasználatának vizsgálatát is (későbbi terveikben pedig, eddigi tapasztalataik alapján a még fiatalabb korosztályok felé terjesztenék ki a vizsgálatokat az iskolakezdés/iskolaváltás nyelvhasz-

nalatot befolyásoló szerepe miatt). A 30 fő 18 év alatti adatközlőt két eltérő funkciójú, társadalmi beágyazottságú, különböző beiskolázási körű és presztízszű intézmény, egy gimnázium és egy ipari szakképző adta. A mintában sikerült képviseltetni – igaz, nem reprezentatívan – a történetileg kialakult, esetleg nyelvjárási háttérben is, de jellegében mindenképpen különböző (városias, falusias, peremkerületi) városrészeket. A tervezett és a ténylegesen megvalósuló minta között jelentős különbségek adódtak. Minden élőnyelvi kutatás és kutató számára nagyon tanulságosak azok az okok, amelyekről a kötet szerzői szólnak: a lakásnyilvántartás problémái (a kutatástól eltérő kategóriái), a véletlenszerűen kiválasztott adatközlőkkel való kapcsolatfelvétel nehézségei, az egyre inkább jellemző visszautasítások, a nem segítő emberi hozzáállás stb. Ezek miatt és mert 77 felnőtt adatközlőt a „barátom barátja” – egyébként bevált és járható, de megfelelő értékelést kívánó – hagyományosabb módszerrel találtak meg, a megvalósult minta kevésbé tekinthető véletlenszerűnek és reprezentatívnak. A városi arányokhoz képest így túlreprezentáltak a 60 év felettiek és a 15–17 év közöttiek, valamint a felsőfokú végzettségűek, alulreprezentáltak az alapfokú iskolázottságúak (59–62). Mindezzel együtt – ahogyan éppen a két szélső korcsoport nyelvhasználatát elemző jelen munka is bizonyítja – megfelelő és statisztikailag is összevethető korpuszt kapnak a kutatói kérdések megválaszolásához. Minden bizonnyal nagyon lényeges különbségek feltárását teszi majd lehetővé az is, hogy a SZÖSZI életkor szerinti mintája szélesebb, mint a megszokott (15–17; 18–32; 33–60; 60+).

Itt jegyzem meg, hogy általában nagyon tiszteletreméltó az a kutatói magatartás, alázat, amely áthatja a kötetet; a „dilemmák”, a módszertani problémák külön fejezetben való feltárása (87–92). Úgy gondolom, hogy ezek nem csökkentik a többi kutató kedvét, hanem éppen ellenkezőleg – azzal, hogy saját kétségeikre ismerhetnek – megerősítik őket célkitűzéseik megvalósításában.

KONTRA, NÉMETH, SINKOVICS még az interjúzás megkezdése előtt, előzetes ismereteikre alapozva az adatközlők különböző típusait állította fel (78–79; a hozzájuk köthető hipotézisek: 81–82). Egyet kell értenünk azzal, nem biztos, hogy szerencsés az egyes típusokat homogén csoportnak tekinteni, és azzal, hogy „a hipotéziseket fixálhatjuk, de a fel-tételezett 6 adatközlőtípusra vonatkozóan csak igen óvatos jóslásokat érdemes megfogalmazni” (82). Kérdéses már az is, hogy a leírt jellemzőkkel „valóságosak” lesznek-e ezek a beszélőtípusok (pl. „gyüttmönt”, de megtanult ő-zni; „szögedi” és „mekeg” stb). Az adatközlők nyelvhasználatának, ő-zésének értékelhetőségében a családi kapcsolat, elsősorban a szülők származási helye fontos szempont kell, hogy legyen. Mind a fiatal, mind az idős adatközlők életrajzi táblázata (11. és 22. számú) tartalmazza ezeket az adatokat. Ezek azonban a véletlenszerű mintavételkor még nem lehettek ismertek (vö. 27). Így mindkét korcsoportban, de főleg a fiatalokéban az a helyzet állt elő, hogy lényegesen kevesebb az ún. tősgyökeres szegedi (tehát olyan, akinek mindkét szülője is a város szülőtte), mint a betelepült (főleg más országból, országrészekből) szülők gyermeke. Az eddig feldolgozott anyag is mutatja, hogy a későbbi elemzésekben erre a körülményre nagyobb figyelmet kell fordítani (vö. pl. a 101, 110, 147. oldal megállapításai). A 60 év fölöttiek nyelvhasználatának elemzésekor ezt a szempontot egyébként (szükségszerűen) be is vonták a szerzők. Az elsődleges mintavételi problémák miatt még utólag is érdemes (vitathatósága ellenére is) a tősgyökeres és nem tősgyökeres szegediek különbségeit vizsgálni (tkp. kvótamintából).

6. Mindkét munkát „külső” munkatársak és egyetemi hallgatók is segítették. Kétségtelen, hogy a legeredményesebb, legmegbízhatóbb – de nem mindig megvalósítható – gyűjtés akkor végezhető, ha a gyűjtő helybéli (akár KRISTÓNÉ FÁBIÁN ILONA is). A SZÖSZI terepmunkásai (BAGI ANITA, CSÁK LUCA, BERENTE ANIKÓ) *ő-ző* (de nem a szegedi típusú!) nyelvjárási beszélők. A kutatás módszertani újításai közé tartozik, hogy az adatközlővel való kapcsolatfelvétel első percétől az interjú végéig nyelvjárásban beszéltek. Nem problémamentes azonban ez a módszer. Erősítheti a beszélő bizalmát, könnyebben előhozhatja az *ő-ző* változatokat (ha *ő-zik* az adatközlő), de számolni kell azzal, hogy növelheti az adatközlő érzékelt elvárás és az ennek való megfelelési kényszer mértékét; a kettősnyelvűeknél pedig erősebben hívhatja elő a nyelvjárási alakokat, mint ahogy az adatközlő „természetes” nyelvhasználatában létezik (hiszen még a beszédhelyzet formalitása is növekedhet, erről l. KRISTÓNÉ 53). Néhány adatközlői megjegyzés is utal az ellentmondásokra (pl. 119–120; l. még 122–123). Ugyanakkor pont ezen tényezőkkel számolva is értékes adatokhoz juthatunk (pl. a bekövetkező kódváltás ideje, témához köthetősége stb.).

7. A századfordulós és a 21. századi szegedi nyelvhasználat jellemzőit, változási tendenciáit, nyelvjárás és köznyelv kapcsolatának alakulását leginkább mutató nyelvi változókat mindkét munka szerzői a Szeged és környéke nyelvjárásához kapcsolódó – a SZÖSZI kutatói által (az eddig említetteken kívül WIRT PATRÍCIA közreműködésével is) imponáló precizitással és megközelítéssel összeállított – szakirodalom alapján jelölik ki (KRISTÓNÉ 15–19, 62; KONTRA–NÉMETH–SINKOVICS 74–77). Mivel valamennyi kutató egyetért abban, hogy a szegedi nyelvhasználat és a sztenderd közötti különbség leginkább az *ő-zés*ben ragadható meg, mindkét vizsgálat középpontjában e változó különböző nyelvi és különböző helyzetű realizációi és azok társadalmi disztribúciója áll. „Magát az *ő-zést* egy viszonylag széles kontinuumnak tekintjük, amely a sztenderdtől a szegedi lokális normáig terjed, sok-sok átmenettel. Nem létezik két teljesen egyformán *ő-ző* beszélő, mint ahogyan az is bizonyos, hogy ugyanaz a beszélő különböző beszédhelyzetekben különféle módon *ő-zik*” (74). Ugyanakkor „nem lehet kijelenteni, hogy a szegedi *ő-ző* beszélők ugyanazt a nyelvváltozatot beszélik, mint a környező településeken élők” (49). A szegedi beszéd „emblematisz jegyének” tekinthető *ő-zés* feltárása mellett mindkét kutatás számol (KRISTÓNÉ FÁBIÁN ILONA elemzi is) egyéb földrajzi és nem földrajzi változókkal (KRISTÓNÉ: a zárt *ē-zés*, az *l*, *r* nyújtó hatása, kiesése; intervokális gemináció, a köznyelvinél zártabb magánhangzók ejtése). A SZÖSZI-ben: pl. az ablativusi határozóragok magánhangzójának zártsága, az *adi*, *aditok* típusú határozott ragozású alakok, illetve – özszevetésre is alkalmat adva – a korábbi szociolingvisztikai kutatások nem földrajzi típusú változói: *-suk/-sük*; *ikes* alakok, *-nák/-nék*, *miatt ~ végett*, *ami ~ amely* stb.: i. m. 77).

8. Az általában talán megszokottól eltérően ismertetésemben kisebb részt szántam az eredmények bemutatásának. Teszem ezt azért, mert mindenképpen az eredeti munkákat kell elolvasni (és nem csak kutatóknak, hiszen főleg az attitűdvizsgálatok eredményei izgalmasak lehetnek a laikusok számára is). Továbbá – mivel a SZÖSZI kutatói jelen kötetben a 165 interjúból 60-at, a 371 órányi felvételtől 95-öt dolgoztak fel, és csak a legfiatalabb és a legidősebb adatközlőket vonták be az *ő-zés*, a tájszóismeret és az attitűdök feltárásába – a jelenlegi eredmények, tendenciák és ezek összefüggései módosulhatnak. A teljes adatfeldolgozás eredményei majd (ahol erre lehetőség kínálkozik) összevethetők lesznek

KRISTÓNÉ FÁBIÁN ILONA korábban gyűjtött korpuszának eredményeivel, így a változások, legalábbis a tendenciák elhelyezhetők lesznek egy hosszabb időtengely mentén.

Tényként kell viszont kezelnünk már most is az *ö*-zés jelentős visszaszorulását és a sztenderdizálódás folyamatának erősödését.

A fentiek miatt most csak néhány következtetést emelek ki. KRISTÓNÉ FÁBIÁN ILONÁtól: az *ö*-zés a középfokú végzettségűeknél a legkisebb arányú, ők vállalják legkevésbé nyelvjárásukat; az összes vizsgált jelenség a fiatalok beszédében jelenik meg legkisebb arányban (különösen szembetűnő ez az *l*, *r* kiesésénél és az intervokális geminációnál); a közép- és felsőfokúak nyelvhasználatában általában nem különbözik lényegesen egymástól; valamennyi vizsgált jelenség között erős, lineáris kapcsolat, „együttjárás” van. Összesítve: „a legkevésbé nyelvjárásosak a fiatal felsőfokú végzettségűek, őket követik a fiatal és középkorú középiskolát végzetek. E csoporthoz képest nyelvjárásosabbak az általános iskolát végzetek. Legerősebben nyelvjárásosak az idős, középiskolát végzetek” (92).

A SZÖSZI eredményeiből: a diákok 5189 *ö*-zhető szótag csupán 3%-át ejtették *ö*-zve: „ennek a korosztálynak Szegeden nincs számottevő szerepe a jelenség fönntartásában és terjesztésében” (106); a 60 fölöttieknél nagy szóródást mutatva (3,7 % és 92,7 % között) mozgott az *ö*-zés átlaga. Az adatok azt is igazolták, hogy „*ö*-zés főképp a város falusias peremkerületeibe szorult vissza” (144). A tájszavak ismeretében nagyon jelentős életkori rétegzettség mutatkozik (a fiatalok 40%-a, az idősek 82%-a ismerte az adott tájszavakat): „A tájszóismeret generációkon átívelő folyamata megrekedni látszik” (172). Az attitűdök között pozitív és negatív tendenciák is megjelennek, de csak keveseknek van elutasító véleménye a helyi nyelvváltozatról; az idősebbek büszkébbek nyelvjárásukra; sokan számoltak be arról, hogy dicsérték beszédüket, de többen megszegyenítésről, korlátozásról is. „Egyszerre van jelen a nyílt megbélyegzés és a rejtett presztízs” (124). A felsőfokú végzettségű idősebbek „erősen elkötelezettek a helyi értékek, hagyományok és nyelvhasználat iránt” (173), de ők is úgy jellemzik saját nyelvhasználatukat, hogy „vegyesen, keverten beszélnek, tehát az *e*-ző változat hatással van” (173).

A generációk nyelvhasználatában között bekövetkezett „szakadást” mutatja az az esettanulmány is, amely egy család két generációjának tagjával (12 éves lány, 42 éves anya) készült (interjújukat a Függelék tartalmazza). Mégis erős az a megfogalmazás, amelyet az elemzés végén olvashatunk: „mutatja [...], mennyire jelentéktelen a családi környezet hatása” (181). A kötet korábbi következtetései sem ezt mutatták, ahogyan több, más kutatóponton készített ilyen jellegű vizsgálat eredményei sem. Valószínűleg, a korpusz teljes feldolgozása után itt is árnyalódik a kép ugyanúgy, mint a szegediek nyelvi vélekedéseiről, előítéleteiről most közölt megállapítások esetében is (190).

9. Mindkét kötet értékét tovább növeli, hogy az utolsó fejezetet a felvett szövegekből való válogatás, a „szöveggyűjtemény” adja (2014: 107–140, 2016: 200–271). Szeged városa és a nyelvtudomány számára is rendkívül jelentős és örömteli mindkét kötet megjelenése, hiszen azzal együtt, hogy végre elkészül(t) egy vidéki nagyváros nyelvének teljességre törekvő leírása, igazolódott az is, hogy az ilyen jellegű nyelvi változások, nyelvhasználati tendenciák leírása csak a dialektológiai és a szociolingvisztikai szemlélet, módszerek egymásra építésével, ötvöztetésével valósítható meg.

Hivatkozott irodalom

- BALOGH LAJOS 1990. A városi nyelvjárások. In: SZABÓ GÉZA szerk., *II. Dialektológiai Szimpozion*. VEAB, Veszprém. 197–201.
- BÁRCZI GÉZA 1932. *A „pesti nyelv”*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 29. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- BÁRCZI GÉZA 1942. Jegyzetek a budapesti népnyelvről. *Magyar Néprajz* 4: 71–89.
- IMRE SAMU szerk. 1979. *Tanulmányok a regionális köznyelvviség köréből*. Nyelvtudományi Értekezések 100. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KISS JENŐ 1998. A mai magyar dialektológia néhány kérdéséről. In: SZABÓ GÉZA – MOLNÁR ZOLTÁN szerk., *III. Dialektológiai Szimpozion. Szombathely, 1992. augusztus 27–28.* Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola, Szombathely. 25–32.
- SZATHMÁRI ISTVÁN 1974. Gondolatok a regionális köznyelvek kutatásáról. *Magyar Nyelv* 70: 307–315.
- G. VARGA GYÖRGYI 1968. *Alakváltozatok a budapesti köznyelvben*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

P. LAKATOS ILONA
Nyíregyházi Egyetem

Netnyelvészet és digilektus

Veszelszki Ágnes két könyvéről

1. VESZELSZKI ÁGNES, *Netnyelvészet – bevezetés az internet nyelvhasználatába*. L'Harmattan, Budapest, 2017. 385 lap – 2. VESZELSZKI ÁGNES, *Digilect – The Impact of Infocommunication Technology on Language*. Walter de Gruyter, Berlin–Boston, 2017. 356 lap

1. VESZELSZKI ÁGNES két, egyszerre megjelent kötete fontos mérföldkövet jelent az internetes kommunikáció nyelvészeti kutatásában mind a magyar, mind a nemzetközi tudományos színtéren. DAVID CRYSTAL 2001-ben elsőként jelentetett meg monográfiát az internetes kommunikáció nyelvhasználatáról megalkotva a *netspeak* fogalmát, majd 2005-ben már németül (SIEVER–SCHLOBINSKI–RUNKEHL 2005) és magyarul (BALÁZS–BÓDI 2005) jelentek meg tanulmánykötetek a digitális kommunikáció nyelvészeti vonatkozásairól. A 2011-es, a nyelvészet kutatási területeit ismeretterjesztő szándékkal is bemutató *Nyelvészet-ről mindenkinek* kötetben (BALÁZS 2011) külön fejezetként jelenik meg a *n e t n y e l v é s z e t* (BÓDI 2011), illetve további részletes és átfogó képet ad a nyelvészeti kutatásokról a *Digitális kommunikáció és nyelvtudomány* fejezet (VESZELSZKI 2011). Végül a most megjelent, magyar nyelvű Veszelszki-kötet elvégzi a netnyelvészetnek mint nyelvészeti tudományterületnek a kodifikálását a magyar nyelvtudományban, az angol nyelvű *Digilect* pedig bevezeti a szerző által alkotott *digilektus* fogalmát a nemzetközi tudományos diskurzusba.

VESZELSZKI pontosan körülhatárolja a netnyelvészetet mint nyelvészeti részdiszciplína gazdag nemzetközi és magyar szakirodalmi háttérre támaszkodva. Miközben a magyar nyelvű kötet célkitűzésében kísérleti, analitikus jellegű, a kutatási eredmények bemutatását helyezi a középpontba, épp a gyakorlati példák, esettanulmányok, egyes résztémákra vonatkozó kutatásokon keresztül megvalósítja a terület teljes kutatási paradigmájának áttekintését. Az angol nyelvű munkájában célkitűzése kevésbé átfogó. A címben